

Войнаровська Людмила Іванівна

кандидат філософських наук,
доцент кафедри соціології
КНЕУ імені Вадима Гетьмана, Київ, Україна
e-mail: voinarovska.liudmyla@kneu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-5440-5682
+380679377083

Козлов Євген Васильович

кандидат філософських наук,
доцент кафедри соціології
КНЕУ імені Вадима Гетьмана, Київ, Україна
e-mail: yevhen.kozlov@kneu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-1814-9335

Кругляк Мирослава Іванівна

кандидат філософських наук,
доцент кафедри соціології
КНЕУ імені Вадима Гетьмана, Київ, Україна
e-mail: kruhliak_myroslava@kneu.edu.ua
ORCID: 0000-0001-5946-0288

Пітякова Тетяна Степанівна

старший викладач
кафедри соціології
КНЕУ імені Вадима Гетьмана, Київ, Україна
e-mail: pityakova_tetyana@kneu.edu.ua
ORCID: 0000-0001-7560-8035

**ГУМАНІТАРНА СКЛАДОВА ЯК ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦІЇ
ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

Voinarovska Liudmyla

PhD in Philosophy,
Associate Professor of Sociology Department,
KNEU named after Vadym Hetman
Kyiv, Ukrain
e-mail: voinarovska.liudmyla@kneu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-5440-5682

Kozlov Yevhen

PhD in Philosophy,
Associate Professor of Sociology Department,
KNEU named after Vadym Hetman
Kyiv, Ukrain
e-mail: yevhen.kozlov@kneu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-1814-9335

Kruhliak Myroslava

PhD in Philosophy,
Associate Professor of Sociology Department,
KNEU named after Vadym Hetman
Kyiv, Ukrain
e-mail: kruhliak_myroslava@kneu.edu.ua
ORCID: 0000-0001-5946-0288

HUMANITARIAN COMPONENT AS A FACTOR IN THE TRANSFORMATION OF ECONOMIC EDUCATION: CHALLENGES AND PROSPECTS

Анотація. В статті досліджується роль гуманітарної складової як чинника трансформації економічної освіти в умовах сучасних глобальних викликів. Зосереджено увагу на зміні парадигми: від традиційної моделі «Homo oeconomicus» – раціонального і егоїстичного суб'єкта економічної діяльності – до соціокультурного підходу, де людина постає багатовимірною особистістю, що включена в систему соціальних відносин та культурний контекст.

Обґрунтовано необхідність переосмислення змісту економічної освіти на основі міждисциплінарного підходу, що передбачає глибоку інтеграцію гуманітарних знань як умову підвищення професійної підготовки майбутніх економістів. Аргументовано, що серед ключових результатів такої інтеграції є формування особистісної, соціальної та професійної ідентичності.

Особливу увагу приділено діалогічному потенціалу гуманітарних дисциплін – філософії, логіці та етиці – як засобам для осмислення складних моральних ситуацій і прийняття соціально відповідальних рішень. Підкреслено, що в умовах активного впровадження штучного інтелекту в освітній процес, вміння мислити критично, морально рефлексувати та діяти на основі ціннісних орієнтирів набуває особливої значущості. У статті також представлено результати емпіричного дослідження (анкетування студентів КНЕУ імені Вадима Гетьмана), що ілюструють вплив гуманітарної складової на формування життєвих орієнтацій і професійного самовизначення молоді. Проаналізовано особистісні якості, які виявляються через вибір концепцій сенсу життя, а також обґрунтовано їх зв'язок із професійною ідентичністю та здатністю до креативного мислення.

Окреслено основні виклики інтеграції гуманітарного знання у структуру економічної освіти та запропоновано шляхи посилення гуманітарної компоненти в освітніх програмах економічних університетів.

Ключові слова: гуманітарне знання, економічна освіта, «Homo oeconomicus», «Homo institutionalis», соціокультурний підхід, цінності, діалогічність, креативність, етична чутливість, соціальна відповідальність.

Abstract. The article examines the role of the humanitarian component as a factor in the transformation of economic education in the context of modern global challenges. The attention is focused on the paradigm shift: from the traditional model of "Homo oeconomicus" – a rational and selfish subject of economic activity – to the socio-cultural approach, where a person appears as a multidimensional personality included in the system of social relations and cultural context.

The necessity of rethinking the content of economic education on the basis of an interdisciplinary approach, which involves the integration of humanitarian knowledge as a condition for improving the professional training of future economists, is substantiated. It is argued that one of the key results of such integration is the formation of personal, social and professional identity.

Particular attention is paid to the dialogical potential of the humanities, in particular, philosophy, logic and ethics, as a means of understanding complex moral situations and making socially responsible decisions. It is emphasised that in the context of the active introduction of artificial intelligence into the educational process, the ability to think critically, reflect morally and act on the basis of spiritual values is of particular importance.

The article also presents the results of an empirical study (questionnaire survey of students of the Vadym Hetman Kyiv National Economic University), which illustrate the influence of the humanitarian component on the formation of life orientations and professional self-determination of young people. The personal qualities that are manifested through the choice of concepts of the meaning of life are analysed, and their connection with professional identity and the ability to think creatively is substantiated. The main challenges of integrating humanitarian knowledge into the structure of economic education are outlined and ways to strengthen the humanitarian component in the educational programmes of higher economic education institutions are proposed.

Keywords: humanitarian knowledge, economic education, "Homo oeconomicus", "Homo institutionalis", socio-cultural approach, values, dialogue, creativity, ethical sensitivity, social responsibility.

JEL codes: A22, I25

Постановка проблеми. У ХХІ столітті економічна освіта перебуває в стані глибокої трансформації, зумовленої глобалізаційними викликами, цифровими технологіями, соціальними змінами та потрясіннями. Одним із ключових викликів сучасної економічної освіти, на наш погляд, є перегляд традиційної концепції *Homo oeconomicus* – моделі раціонального економічного суб'єкта, який діє виключно в межах особистої вигоди, прагнучи максимізувати прибуток і мінімізувати витрати [1]. Ця модель, яка тривалий час була базовою в класичній економічній теорії, дедалі менше відповідає соціально-економічному контексту. Сучасна економіка, в якій посилюється роль соціальних зв'язків, групових взаємодій, спостерігається обмежена раціональність та зростає емоційний вплив на прийняття рішень – потребує більш комплексного підходу до розуміння людини, врахування соціальних, культурних та етичних аспектів для аналізу її економічної діяльності. У таких умовах виникає потреба підготовки фахівців нового типу – здатних до критичного аналізу, креативного мислення та прийняття етично важених рішень. Цей запит зумовлює необхідність трансформації економічної освіти, яка має виходити за межі вузької спеціалізації та орієнтуватися на цілісне формування особистості. Одним із провідних чинників такої трансформації є посилення гуманітарної складової, що забезпечує інтеграцію знань з етики, філософії, соціології, культурології та логіки в економічний дискурс. Інтеграція гуманітарного виміру в освітній процес – через міждисциплінарні курси, інтердисциплінарні обговорення та гуманітарно-орієнтовані практики – дозволяє не лише розширити горизонти економічного мислення, підготувати висококваліфікованого сучасного фахівця, а й формувати громадянина, здатного діяти відповідально в складному, динамічному і глобалізованому світі.

Аналіз досліджень і публікацій. Роль гуманітарного знання в освіті є провідною темою досліджень авторів, праці яких присвячені проблематиці філософії освіти: Андрущенко В. П., [2], Сухомлинська О. В. [3] – досліджують методологічні основи гуманітарного знання та його роль у формуванні особистості. Питання міждисциплінарного підходу в освіті та інтеграції гуманітарного знання в освітній процес є предметом розгляду в працях Глушко Т. П. [4]. Розвідки щодо сутності поняття «ідентичність», «особистісна та суспільна ідентичність» – здійснюють Джаббарова Л. В. [5], Литвинчук О. В. [6]. Світовий досвід застосування

етичних принципів як умови безпеки бізнесу, досліджують Воронюк Є. В., Зра-річна О. В., Сатушева К. В. [7]. Звернення сучасної економічної теорії до проблем етики, еволюцію її ідей та культурний вплив на економічний розвиток констату-ють Базилевич В. Д. [8], Кондрат О. Б., [9]. Особливої уваги заслуговують ті до-слідження, які розглядають взаємозв'язок економіки та етики [10], обґрунтову-ють необхідність формування у майбутніх фахівців моральної чутливості та со-ціальної відповідальності [11].

Проблема трансформації економічної освіти в контексті її гуманізації є акту-альною і обговорюваною як в українському [12], так і в зарубіжному науковому дискурсі [13, 14]. Сучасні дослідники не тільки пропонують інтегрувати в еконо-мічну освіту духовні цінності [15], але й вказують на необхідність формувати «м'які навички», такі як критичне мислення, емоційний інтелект, навички кому-нікації та роботи в команді [16].

Проте, на наш погляд, гуманітарні дисципліни розглядаються переважно як допоміжні, а не стратегічно важливі елементи освітніх програм. Відтак існує по-треба проаналізувати сучасний стан економічної освіти з урахуванням впливово-сті гуманітарної компоненти, визначити основні виклики щодо інтеграції гума-нітарних дисциплін (філософії, культурології, соціології, психології, етики, ло-гіки) в освітній процес та обґрунтувати можливі перспективні варіанти розвитку міждисциплінарного підходу.

Мета. Дослідження гуманітарної складової як фактор трансформації економі-чної освіти: виклики та перспективи.

Методика дослідження. Реалізація мети і завдань дослідження передбачають використання міждисциплінарного підходу з поєднанням принципів аналізу, си-нтезу, систематизації, контент-аналізу, порівняння освітніх програм. Застосо-вано анкетування **студентів економічних спеціальностей**, що дозволило оці-нити гуманітарний вплив на формування ціннісних орієнтацій і моделей поведі-нки майбутніх економістів. Таке емпіричне дослідження ґрунтується на резуль-татах шестирічного опитування студентів Київського національного економіч-ного університету імені Вадима Гетьмана, які вивчали гуманітарні дисципліни: «Етика міжнародного бізнесу», «Бізнес-етика», «Філософія». Їм було запропоно-вано анкету з варіантами відповідей щодо ціннісних орієнтацій та сенсу життя, адаптованих під аналіз типів особистісної ідентичності (гедоністичний, альтруї-стичний, соціально-творчий, престижний, тощо). Варіанти відповідей були спів-віднесені з робочими моделями людини: *економічної, інституційної, поведінко-вої*. Крім того, метод **систематизації та узагальнення застосовано** для аналізу підходів щодо інтеграції гуманітарних знань у світовій та українській вищій еко-номічній освіті; **дискурсивного аналізу** – для вивчення змісту навчальних курсів і структури гуманітарної компоненти в економічній освіті. Такий комплексний підхід дозволив виявити тенденції трансформації економічної освіти під впливом гуманітарного знання, встановити взаємозв'язок між гуманітарними впливами та розвитком професійної та соціальної ідентичності студентів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вплив гума-нітарної складової на конструювання особистої, соціальної та культурної іденти-чності є актуальним і стане одним із найбільш ефективних чинників для консолідації українського суспільства у повоєнний час. Потенціал вищої школи у цьому процесі, на наш погляд, є недостатньо розкритим. Адже визначальними

функціями освіти були і залишаються соціалізація, трансляція та відтворення культурних норм і цінностей та засвоєння відповідних морально-етичних настанов. Проблемними залишаються також питання низької мотивації студентів щодо засвоєння гуманітарного блоку дисциплін та підготовки викладачів, задіяних у викладанні інтегрованих курсів.

Отже, обговорення проблеми гуманітаризації економічної освіти відкриває широке поле для подальших наукових дискусій. Вона охоплює філософські, психологічні, педагогічні, соціальні та професійні виміри та вимагає комплексного підходу, співпраці між різними галузями знання й постійного оновлення освітніх практик.

Метою статті є обґрунтування значущості гуманітарної складової та необхідності її адаптації до нових умов в освітньому просторі економічного університету, аналіз основних викликів, що пов'язані з інтеграцією гуманітарних дисциплін в зміст економічної освіти, визначення перспектив удосконалення змісту навчальних програм та форм освітньої взаємодії, з'ясування впливу гуманітарного знання на якість підготовки майбутніх фахівців.

Виклад основного матеріалу. Якість освіти та високий рівень знань є основою для економічного зростання будь-якого суспільства. На сучасному рівні розвитку людства, коли вже звичне поняття «інформаційне суспільство», дедалі частіше замінюють поняттям «цифрова цивілізація», освіта, без перебільшення, займає найвагоміше місце в житті кожної людини. В недалекому минулому слушно було здобувати якомога більше інформації, якої бракувало, але наразі «світ людей переповнив неймовірний потік інформації, й навіть цензори не намагаються її блокувати, – стверджує професор історії Ю. Н. Харарі, – замість цього вони займаються поширенням неправдивої інформації чи відволіканням на неважливі речі» [17, с.320]. Разом з тим, «люди потребують здатності використовувати інформацію, визначати різницю між важливим і неважливим, а передусім – об'єднувати численні біти інформації в широку картину світу» [17, с.321]. На наше переконання, гуманітарний блок світоглядних дисциплін може слугувати інструментом навігації в цьому інформаційному хаосі та запобіжником від маніпулятивних впливів, спонукати до саморефлексії, критичного мислення та саморегуляції, допомагаючи уникати пасток ірраціональності, закладених у сучасних теоретичних моделях людини. Зокрема, це стосується появи нових підходів до розуміння економічного суб'єкта – таких, як концепції *людини інституційної* (Homo institutionalis) та *людини поведінкової* (Homo behaviorus), які стають альтернативами до традиційного концепту *людини економічної* (Homo oeconomicus), що тривалий час домінував у класичній економічній теорії. Модель Homo institutionalis [18] акцентує увагу на тому, що поведінка економічного суб'єкта формується в межах соціально обумовлених інституцій – формальних і неформальних правил, традицій, очікувань [19]. Вона діє в межах певної культури, права, менталітету, а не поза ними, як це передбачає модель Homo oeconomicus.

У свою чергу, модель Homo behaviorus ґрунтується на припущенні, що людина не завжди діє раціонально, а її рішення часто залежать від емоційних, психологічних, культурних та соціальних чинників. Це призводить до когнітивних викривлень, спрощених суджень і залежності від соціальних сценаріїв, що нерідко суперечить уявленням про «чисту» раціональність. Хоча сам термін «Homo behaviorus» ще не набув широкого вжитку в академічному дискурсі, його сутнісне наповнення вже активно використовується в межах поведінкової економіки,

теоретиками якої є: Деніел Канеман – один із основних розробників поведінкової економіки, лауреат Нобелівської премії з економіки 2002 року, автор *теорії перспективи*, яка описує, як люди оцінюють вигоди та втрати, а також, чому вони часто приймають ризиковані рішення, коли справа стосується втрат, і консервативні, коли йдеться про вигоди [20]; Річард Талер – ще один представник поведінкової економіки, лауреат Нобелівської премії з економіки 2017 року, розвинув ідею *нуджінгу*, яка полягає в тому, щоб м'яко спрямовувати людей до прийняття оптимальних рішень, не позбавляючи їх свободи вибору [21].

Кожна з теоретичних моделей людини відображає різні аспекти поведінки індивіда в економічній сфері та може бути використана для глибшого розуміння процесу формування особистісної та соціальної ідентичності. Так, *людина економічна* – мислиться як раціональний агент, орієнтований на максимізацію власної вигоди; *людина інституційна* – враховує вплив соціальних норм та інститутів на економічну поведінку; *людина поведінкова* – поєднує психологічні та соціальні мотиви в прийнятті рішень, зокрема морально-етичні установки, емпатію, культурні чинники.

Простежити за формуванням особистісної та соціальної ідентичності, можна також і в процесі вивчення гуманітарних дисциплін. Зокрема, протягом тривалого часу студентам КНЕУ, які опановують курси «Етика міжнародного бізнесу», «Бізнес-етика», «Філософія», пропонується визначитися, яким концепціям щодо сенсу життя вони надають перевагу, а якщо перелік не містить бажаної орієнтації, то запропонувати власну трактовку [22, с.152-153].

Варіанти відповідей мають наступний вигляд: *гедоністичний* (шукати різноманітних насолод і уникати страждань, менше працювати, але більше святкувати, цікаво відпочивати); *конформістський* (жити, як усі, не гірше, ніж сусіди, пристосовуватися до життєвих обставин, прожити життя без проблем); *альтруїстичний* (постійно піклуватися про загальне благо, не надто зважати на свої матеріальні інтереси; знайти роботу, яка була б спрямована на допомогу людям або тваринам); *соціально-творчий* (успішно створювати матеріальні чи духовні цінності, мати творчу виробничу, педагогічну або якусь іншу працю, мати задоволення від її добрих результатів); *соціально-демографічний* (народити й виховати дітей, «пережити себе» в їхній духовності, дорожити своєю сім'єю як найвищою цінністю); *лідерський* (постійно прагнути до лідерства чи влади у будь-якій формі: керувати людьми, виховувати, судити, навчати їх, впливати на них); *престижний* (досягти будь-якого успіху, бути на очах у людей, мати престижні речі, здобути високий життєвий рівень); *ігровий* (перетворювати життя на постійну гру, що приносить особливі, часто несподівані насолоди; бути помітним: артистом, спортсменом, педагогом-новатором, політиком, ділком-комерсантом тощо); *релігійний* (жити справами церкви і віри, постійно спілкуватися з віруючими людьми, дбати про високу божественну мораль, виховати своїх дітей глибоко віруючими, духовними людьми).

Насамперед слід зазначити, що вибір варіантів відповідей на питання анкети не був випадковим, а відображав складний процес формування ідентичності студентів у контексті змін, які відбуваються в суспільстві. Цей вибір залежав від безлічі факторів, включаючи економічні умови, політичні зміни та соціальні потрясіння, що також має своєрідний зв'язок з економічними моделями людини та її реакцією на змінювані соціальні та економічні контексти.

Аналіз відповідей дозволяє співвіднести особистісні орієнтації студентів із вищезазначеними моделями людини. Так, *гедоністичний, престижний* та частково *ігровий* стилі життя найбільш чітко відображають модель *людини економічної*. Ці варіанти демонструють прагнення до особистої вигоди, комфорту, насолоди, матеріального достатку, що відповідає принципам раціонального максимізатора користі.

Натомість *конформістський, соціально-демографічний, лідерський* підходи – виявляють вплив *інституційної моделі*, в якій поведінка індивіда детермінована суспільними нормами, очікуваннями, культурною традицією та структурою влади. Наприклад, вибір лідерської стратегії часто пов'язаний із засвоєнням ролі активного члена соціальних інститутів, здатного впливати на інших у межах легітимних соціальних структур.

Водночас *альтруїстичний, соціально-творчий* та *релігійний* варіанти – більшою мірою корелюють із *поведінковою моделлю* людини. Вони виражають внутрішню моральну мотивацію, бажання допомагати іншим, творити соціальні або духовні цінності, не керуючись лише економічною вигодою. Вибір цих варіантів свідчить про сформовану емпатію, здатність до рефлексії, усвідомлення соціальної відповідальності та моральної автономії.

Особливо цікавими є випадки комбінованого вибору – поєднання *гедоністичного, соціально-творчого* та *престижного* підходів, що демонструє спробу інтеграції елементів усіх трьох моделей: прагнення до насолоди і статусності (економічна модель), творчості і користі для суспільства (поведінкова модель), визнання важливості соціального схвалення (інституційна модель). Інше поєднання – *лідерський, ігровий* та *престижний* – свідчить про амбітність і потребу самореалізації через вплив, креативність і високий соціальний статус.

Зростаюча популярність *альтруїстичної* моделі за останні роки, зокрема, після пандемії COVID-19, може бути інтерпретована як реакція на глобальні потрясіння, що актуалізували моральні цінності, потребу в солідарності, допомозі та соціальній стійкості.

Така динаміка підкреслює важливість гуманітарної освіти як чинника, що не лише розвиває інтелектуальні здібності, а й формує світогляд, моральні орієнтири та відповідальну поведінку майбутніх фахівців.

Серед актуальних змін у ціннісних орієнтаціях студентської молоді останніх трьох років відбувається зміщення гендерних пріоритетів: *соціально-демографічна* стратегія (орієнтація на народження та виховання дітей) дедалі рідше обирається студентками, натомість демонструє зростання популярності серед студентів чоловічої статі, що свідчить не лише про трансформацію традиційних уявлень про гендерні ролі у суспільстві, але може мати кілька пояснень, що пов'язані як із соціально-культурними змінами, з економічними факторами, так і з низкою специфічних соціокультурних, демографічних і політичних чинників, зокрема, війною і соціальною нестабільністю, хоча самі «респоденти» не вказують на жоден з цих факторів, аргументуючи свою позицію відсутністю бажання присвятити своє життя дітям або пріоритетністю кар'єри (жінки); пояснюючи це як мрію мати сім'ю та дітей (чоловіки).

Аналіз відповідей дозволяє зробити висновок, що студентство є дзеркальним відображенням тих подій, які в кожен конкретний період переживала і наша країна, і людство в цілому. Вибір концепцій залежав від політичних процесів, соціальних змін, загальних тенденцій. Наприклад, несподіваним став пріоритетний

вибір *конформістського* способу життя в період і відразу після пандемії COVID-19. Більшість студентів аргументувала свою позицію неможливістю змінити продиктовані ззовні умови та стандарти поведінки, які визначалися глобальним соціумом.

На перший погляд, суперечливим є варіант поєднання одночасно *гедоністичного* та *альтруїстичного підходів* в організації власного життя. Особистість, яка здатна поєднувати пошуки свого щастя з бажанням допомагати людям, отримуючи задоволення від забезпечення власного благополуччя і благополуччя інших, безумовно, матиме позитивний вплив на своє оточення. Володіючи емпатією та розумінням проблем і потреб людей, не можна не бути соціально відповідальною особистістю, активним учасником суспільного життя. Слід відмітити, що головною тенденцією в опитуваннях останнього навчального року стало суттєве збільшення прихильників альтруїстичної концепції.

Таким чином, можна виділити ряд закономірностей, які свідчать про те, що гуманітарна освіта сприяє формуванню не тільки кваліфікованих фахівців, але й морально свідомих громадян та лідерів, які здатні працювати на користь суспільства і, враховуючи наднаціональний характер економічної діяльності, – людства в цілому. Серед гуманітарних дисциплін, що формують інтелектуальний фундамент економічної освіти, логіка посідає особливе місце. У традиційній схемі викладання, що характерна для більшості вітчизняних закладів вищої освіти, курс логіки орієнтований на вивчення трьох базових форм мислення – поняття, судження та умовиводу, а також передбачає ознайомлення з основами побудови аргументації. У межах авторського курсу логіки, який викладається в КНЕУ імені Вадима Гетьмана, зазначений зміст було доповнено такими темами, як основи неklasичної логіки, логіка в управлінській діяльності та методики логічного аналізу тексту. Понад десятирічний досвід викладання логіки дозволив виявити як типові труднощі студентів у засвоєнні матеріалу, так і напрями, що викликають найбільший інтерес. Зокрема, результати анкетування студентів, які обирали логіку як вибіркoву дисципліну, вказують на виразну зацікавленість темами, що мають прикладний характер – передусім, питаннями побудови переконливої аргументації [23]. Натомість опанування теоретичних аспектів, таких як встановлення структури суджень, визначення типів умовиводів чи правил істинності логічних сполучників, часто відбувається формально і супроводжується зниженим рівнем мотивації. Приклади логічних помилок із сучасного інформаційного простору (ЗМІ, соціальні мережі), що вводяться як ілюстрації, частково компенсують абстрактність матеріалу, однак мають лише допоміжний характер.

У контексті таких спостережень доцільним виглядає перегляд національного підходу до викладання логіки у бік його практичної переорієнтації. Видається продуктивним часткове скорочення обсягу теоретичного блоку (поняття, судження, умовиводи) із паралельним посиленням тематичного акценту на аргументацію та навички критичного аналізу. Основна мета курсу логіки як частини загальноосвітньої гуманітарної підготовки полягає у розвитку мислення студента – насамперед у контексті прийняття раціональних, обґрунтованих рішень. У цьому сенсі акцент має зміщуватися з засвоєння формальних схем до формування здатності застосовувати логічні принципи в реальних комунікативних і професійних ситуаціях. Отже, вартий уваги досвід західних

університетів, де логіка нерідко є складовою ширших навчальних курсів з аргументації або критичного мислення. Там теоретичні елементи логіки подаються як інструмент для аналізу аргументації, а не як самоціль. Такий підхід орієнтований на практичну цінність логічних знань, що, своєю чергою, підвищує залученість студентів до навчального процесу. Навчання відбувається в інтерактивному форматі, що дозволяє демонструвати безпосереднє застосування логіки для формування власної позиції, критичного осмислення інформації та виявлення маніпулятивних прийомів. Перспективним також є напрям інтеграції традиційної логіки з основами критичного мислення. Зважаючи на те, що більшість студентів економічних спеціальностей орієнтуються на прикладну, зокрема бізнесову, сферу діяльності, доцільно включити до курсу блоки, присвячені когнітивним упередженням, риторичним маніпуляціям, логічним і соціальним помилкам мислення, а також феноменам псевдонауки.

Таблиця 1

МОДЕЛІ ЛЮДИНИ ТА ВПЛИВ ГУМАНІТАРНОЇ СКЛАДОВОЇ НА ЇХ ОБМЕЖЕННЯ

Критерій	Людина економічна	Людина інституційна	Людина поведінкова	Гуманітарна складова
Раціональність	Повна, безпомилкова	Обмежена нормами та інституціями	Обмежена когнітивно та емоційно	Розуміння обмеженості раціональності, критичне мислення, етична чутливість, уміння аналізувати складні ситуації
Мотивація	Егоїстична, максимізація вигоди	Залежна від соціальних норм	Суперечлива, вплив емоцій та упереджень	Осмислення багатовимірності мотивацій, виховання соціальної відповідальності
Контекст прийняття рішень	Абстрактний, теоретичний	Соціальні інститути та контексти	Конкретний, ситуативний, емоційний	Акцент на значенні контексту (історичного, культурного, морального), адаптація та врахування цінностей
Роль освіти	Навчити формальним моделям	Розуміння інституцій, норм	Розвивати самосвідомість і саморегуляцію	Розширення мети освіти – формування не лише фахівця, а й відповідального громадянина
Тип знань	Формальні, кількісні	Контекстуальні, міждисциплінарні	Психологічні, поведінкові, прикладні	Культурологія, філософія, етика – забезпечують ширший світогляд і знання цінностей у суспільстві та бізнесі
Поведінка на ринку	Прогнозована, раціональна	Визначається нормами й структурами	Ірраціональна, під впливом емоцій	Інтерпретація непередбачуваної поведінки, зниження ризиків за рахунок етичного аналізу і соціального передбачення
Предмети в освіті	Мікроекономіка, макроекономіка	Інституціональна економіка, політекономія	Поведінкова економіка, нейроеконіміка	«Етика бізнесу», «Філософія», «Психологія управління», «Логіка» – підвищують гнучкість і адаптивність майбутнього фахівця

Такий підхід сприятиме формуванню у студентів не лише формальної логічної грамотності, але й здатності до аналітичного, етично вмотивованого й стійкого до впливу маніпуляцій, способу мислення, що є ключовим для сучасного фахівця в умовах надмірного інформаційного навантаження. На наш погляд, гуманітарна складова в змісті економічної освіти може стати потужним фактором її трансформації за умови, що вона безпосередньо впливатиме на зміну підходів, цілей та результатів навчання. Такими *підходами* можуть стати робочі моделі людини, які формують уявлення про економічного суб'єкта як носія не лише раціональної, але й моральної, соціально відповідальної поведінки. *Цілями* можуть бути орієнтири, що виходять за межі вузькопрофесійної підготовки й передбачають розвиток критичного мислення, моральної свідомості та відповідальності, а *результатами* – здатність випускника економічного університету не лише застосовувати економічні інструменти, а й ухвалювати обґрунтовані, відповідальні та етично вивірені рішення.

Наскільки впливовим чинником може стати гуманітарна складова для економічної освіти, можна зрозуміти, розглянувши Таблицю 1. У такому контексті аналіз і формування підходів, визначення цілей та досягнення результатів потребують створення *міждисциплінарних курсів* та *інтердисциплінарних обговорень*, які стануть практичним втіленням нової освітньої парадигми. Саме такі формати здатні, на наш погляд, забезпечити вихід економічної освіти на якісно новий рівень, де *фаховість поєднується з моральними цінностями, а ефективність із соціальною відповідальністю*.

Дискусія. Дискусійним може стати питання вибору шляху щодо створення міждисциплінарних курсів: орієнтація гуманітарних дисциплін на економічну освіту чи інтеграція гуманітарної компоненти в економічні дисципліни? На наш погляд, поєднання обох підходів, коли гуманітарні дисципліни адаптуються до економічного контексту, а економічні доповнюються гуманітарним баченням, стане найефективнішою стратегією формування нового покоління економістів. Прикладом такого підходу є спільний курс «Етика міжнародного бізнесу», який читається в КНЕУ викладачами кафедри соціології та міжнародних фінансів.

Однією з ключових форм трансформації економічної освіти може також стати *діалогічна міждисциплінарна взаємодія* – форма організації освітнього процесу, у межах якої студенти й викладачі з різних галузей знань (економіки, етики, соціології, філософії, права, екології тощо) спільно аналізують складні соціально-економічні проблеми, застосовуючи інструменти з різних наукових підходів. *Діалогічна міждисциплінарна взаємодія* сприятиме формуванню навичок колективного розв'язання проблем, розвитку емпатії, здатності враховувати контексти – національні, культурні, соціальні. Це дозволить майбутнім фахівцям не лише ефективно діяти в професійному середовищі, але й бути агентами позитивних змін у суспільстві.

Таким чином, обговорення проблеми гуманітаризації економічної освіти відкриває широке поле для подальших наукових дискусій. Вона охоплює філософські, педагогічні, соціальні та професійні виміри та вимагає комплексного підходу, співпраці між різними галузями знань і постійного оновлення освітніх практик.

Висновки. Ринок освітніх послуг сьогодні переживає жорстку конкуренцію, але попри усталені переконання про зацікавленість роботодавців отримати «вузьких спеціалістів» у певному сегменті економічної діяльності, в умовах сьогодення,

враховуючи технологічні зрушення останніх років, назріває потреба в появі «креативної особистості», яка здатна реагувати на непередбачувані ситуації, творчо підходити до вирішення нагальних проблем, навчатися і навчати протягом усього життя.

У 2018 році Європейською комісією була опублікована оновлена версія Європейської довідкової рамки ключових компетентностей для навчання впродовж життя. Цей документ надає визначення ключових компетентностей, необхідних для особистісного розвитку, соціальної інтеграції та працевлаштування в умовах сучасного суспільства. «До компетентностей, що мають гуманітарну спрямованість та є релевантними для економічної освіти, належать: соціальні й громадянські компетентності, що забезпечують здатність до ефективного спілкування, співпраці, конструктивного розв'язання конфліктів; міжкультурна компетентність як основа для взаєморозуміння в полікультурному суспільстві; а також уміння навчатися впродовж життя, що дозволяє адаптуватися до змін у соціальному та економічному середовищі» [24, с. 24]. Такі настанови є підставою для європейської системи освіти приділяти особливу увагу саме гуманітарній складовій.

Отже, сучасна університетська освіта, на наш погляд, має бути зорієнтована на підготовку особистості до життя у світі майбутнього. Щоб бути конкурентоспроможною в умовах стрімкого розвитку інноваційних технологій та посилення ролі штучного інтелекту, людина повинна володіти високою ментальною гнучкістю та значним творчим потенціалом. Формування таких якостей є неможливим без системного засвоєння гуманітарних знань. Особливе місце серед них посідає етика, яка, інтегруючись із спеціалізованими економічними та правовими дисциплінами, виступає фундаментом підготовки сучасного професіонала, здатного приймати відповідальні рішення в умовах невизначеності та морального вибору. Тематика таких інтегрованих дисциплін може стати підґрунтям для подальших, уже міжпредметних, досліджень.

Література

1. Сміт, А. (2001). *Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй* (О. Васильєва, Пер.). Port-Royal.
2. Андрущенко, В. П. (2013). Гуманітаризація вищої освіти: проблеми і перспективи. *Вища школа*, 5, 3–12.
3. Сухомлинська, О. В. (2010). Гуманітарна освіта в контексті сучасної цивілізації. *Філософія освіти*, 1, 15–21.
4. Глушко, Т. (2022). Філософія бізнесу як міждисциплінарний освітній компонент. *Філософія освіти*, 28(1), 184–196. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-1-11>
5. Джаббарова, Л. В. (2016). Дослідження взаємозв'язку соціальної ідентичності з психологічним благополуччям у студентської молоді. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*, 6(1), 46–50. http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2016_6%281%29__10
6. Литвинчук, О. (2011). Соціальна та особистісна ідентичність: соціально-філософський аналіз. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»*, 8, 195–202. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoafs_2011_8_24
7. Воронюк, Є., & Сатушева, К. (2024). Світовий досвід реалізації етичних принципів в організації економічної безпеки підприємницької діяльності. *Вчені записки*, 34(1), 6–15. http://doi.org/10.33111/vz_kneu.34.24.01.01.005.011

8. Базилевич, В. Д. (2016). Економічна наука та освіта в епоху системних трансформацій: нові виклики і запити до фундаментальної теорії. *Економіка України*, 8(59), 78–90. <https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/economyukr/article/view/2016-08-6>
9. Кондрат, О. Б. (2016, Листопад 10). Сучасна економічна думка про зростання впливу духовно-культурних цінностей на економічний розвиток країн. В С. В. Степаненко, В. М. Фещенко, & К. В. Лопух (Ред.). *Сучасні економічні теорії: історія, методологія та перспективи розвитку: Збірник матеріалів Всеукраїнського Круглого столу*, Київ, 115–122.
10. Рижиков, В. С. (2015). Економічна культура: історичний аспект, аналіз та перспективи розвитку. *Актуальні проблеми економіки*, 1(163), 52–57. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2015_1_8
11. Duska, R., & Ragatz, V. (2011). *The Ethics of Business: A Philosophical Approach*. Springer.
12. Степаненко, С. В. (2013, Січень 31). Некласичні засади сучасної економічної освіти. В А. М. Колот, О. І. Олексюк, & Т. В. Гуть (Ред.). *Від викладання дисциплін – до освоєння наук: трансформація змісту, технологій освітньої діяльності та розвиток педагогічної майстерності: Збірник матеріалів науково-методичної конференції*, Київ, 17–23.
13. Francis, X. H. (2009). *The role of culture in economic development*. Micronesian Seminar. <http://www.micsem.org>
14. Clark, G. (2007). *A Farewell to Alms: A Brief Economic History of the World*. Princeton University Press. <https://faculty.econ.ucdavis.edu/faculty/gclark/papers/FTA2006-1.pdf>
15. Guiso, L., Sapienza, P., & Zingales, L. (2006). Does Culture Affect Economic Outcomes? *Journal of Economic Perspectives*, 20(2), 23–48. <https://doi.org/10.1257/jep.20.2.23>
16. Канеман, Д., Сіборні, О., & Санстейн, К. (2022). *Шум: хибність людських суджень* (В. Старко, & Н. Старко, Пер.). Наш Формат
17. Харарі, Ю. Н. (2022). *21 урок для 21 століття*. BookChef.
18. Veblen, T. (1899). *The theory of the leisure class: An economic study in the evolution of institutions*. Macmillan.
19. North, D. C. (1990). *Institutions, institutional change, and economic performance*. Cambridge University Press
20. Kahneman, D. (2011). *Thinking, fast and slow*. Farrar, Straus and Giroux.
21. Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. (2009). *Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness*. Penguin Books.
22. Степаненко, В. Ф. (1998). *Етика в проблемних і аналітичних задачах: Навчальний посібник*. ТОВ «Видавництво Лібра».
23. Кругляк, М. І. (2013, Січень 31). Вивчення думки студентів щодо викладання вибіркової дисципліни (на прикладі дисципліни «Логіка»). В А. М. Колот, О. І. Олексюк, & Т. В. Гуть (Ред.). *Від викладання дисциплін – до освоєння наук: трансформація змісту, технологій освітньої діяльності та розвиток педагогічної майстерності: Збірник матеріалів науково-методичної конференції*, Київ, 386–387.
24. Локшина, О. І. (2019). Європейська референтна рамка ключових компетентностей для навчання протягом усього життя. *Проблеми формування джерел економічної безпеки держави*, (3), 21–30. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2019-3-21-30>
25. Vieira, H. (2016). *Behavioural economics challenges traditional view of “homo economicus”*. LSE Business Review. <https://blogs.lse.ac.uk/businessreview/2016/05/24/behavioural-economics-challenges-traditional-view-of-homo-economicus/>
26. Jabbar, H. (2011). *The Behavioral Economics of Education: New Directions for Research*. Educational Researcher, 40(9), 446–453. <https://doi.org/10.3102/0013189X11426351>
27. Alkan, H. I. (2020). *A Challenge to Homo Economicus: Behavioral Economics*. In *Examining the Relationship Between Economics and Philosophy* (pp. 241–260). IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-1037-7.ch009>

References

1. Smit, A. (2001). *Dobrobut natsii. Doslidzhennia pro pryrodu ta prychny dobrobutu natsii* (O. Vasylieva, Per.). Port-Royal. [in Ukrainian]
2. Andrushchenko, V. P. (2013). Humanitaryzatsiia vyshchoi osvity: problemy i perspektyvy. *Vyshcha shkola*, 5, 3–12. [in Ukrainian]
3. Sukhomlynska, O. V. (2010). Humanitarna osvita v konteksti suchasnoi tsyvilizatsii. *Filosofii osvity*, 1, 15–21. [in Ukrainian]
4. Hlushko, T. (2022). Philosophy of business as cross-disciplinary educational component. *Philosophy of Education*, 28(1), 184–196. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-1-11> [in Ukrainian]
5. Dzhabbarova, L. V. (2016). Research of Correlation of Social Identity with Psychological. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series «Psychological Sciences»*, 6(1), 46–50. http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2016_6%281%29__10 [in Ukrainian]
6. Litvinchuk, O. (2011). Social and personality identity: socialphilosophical analysis. *Scientific notes of the National University «Ostroh Academy»*. Series «Philosophy», 8, 195–202. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoafs_2011_8_24 [in Ukrainian]
7. Voroniuk, Y., & Satusheva, K. (2024). Global Experience of Implementation of Ethical Principles in the Organization of Economic Security of Business Activities. *Scientific Notes*, 34(1), 6–15. http://doi.org/10.33111/vz_kneu.34.24.01.01.005.011 [in Ukrainian]
8. Bazylevych, V. (2016). Economic Science and Education in the Epoch of System Transformations: New Challenges and Requests For the Fundamental Theory. *Economy of Ukraine*, 8(59), 78–92. <https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/economyukr/article/view/2016-08-6> [in Ukrainian]
9. Kondrat, O. B. (2016, Lystopad 10). Suchasna ekonomichna dumka pro zrostannia vplyvu dukhovno-kulturnykh tsinnostei na ekonomichnyi rozvytok krain. V S. V. Stepanenko, V. M. Feshchenko, & K. V. Lopukh (Red.). *Suchasni ekonomichni teorii: istoriia, metodolohiia ta perspektyvy rozvytku: Zbirnyk materialiv Vseukrainskoho Kruhloho stolu*, Kyiv, 115–122. [in Ukrainian]
10. Ryzhykov, V. S. (2015). Economic culture: historical aspects, analysis and development prospects in the conditions of economic relations of the market type. *Actual Problems of Economics*, 1(163), 52–57. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2015_1_8 [in Ukrainian]
11. Duska, R., & Ragatz, B. (2011). *The Ethics of Business: A Philosophical Approach*. Springer.
12. Francis, X. H. (2009). *The role of culture in economic development*. Micronesian Seminar. <http://www.micsem.org>
13. Clark, G. (2007). *A Farewell to Alms: A Brief Economic History of the World*. Princeton University Press. <https://faculty.econ.ucdavis.edu/faculty/gclark/papers/FTA2006-1.pdf>
14. Guiso, L., Sapienza, P., & Zingales, L. (2006). Does Culture Affect Economic Outcomes? *Journal of Economic Perspectives*, 20(2), 23–48. <https://doi.org/10.1257/jep.20.2.23>
15. Guiso, L., Sapienza, P., & Zingales, L. (2006). Does Culture Affect Economic Outcomes? *Journal of Economic Perspectives*, 20(2), 23–48. <https://doi.org/10.1257/jep.20.2.23>
16. Kaneman, D., Siboni, O., & Sanstein K. (2022). *Shum: khybnist liudskykh sudzhen* (V. Starko, & N. Starko, Per.). Nash Format. [in Ukrainian]
17. Kharari, Yu. N. (2022). *21 urok dlia 21 stolittia*. BookChef. [in Ukrainian]
18. Veblen, T. (1899). *The theory of the leisure class: An economic study in the evolution of institutions*. Macmillan.
19. North, D. C. (1990). *Institutions, institutional change, and economic performance*. Cambridge University Press
20. Kahneman, D. (2011). *Thinking, fast and slow*. Farrar, Straus and Giroux.

21. Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. (2009). *Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness*. Penguin Books.
22. Stepanenko, V. F. (1998). *Etyka v problemnykh i analitychnykh zadachakh: Navchalnyi posibnyk*. TOV «Vydavnytstvo Libra». [in Ukrainian]
23. Kruhliak, M. I. (2013, Sichen 31). Vychennia dumky studentiv shchodo vykladannia vybirkovoi dystsypliny (na prykladi dystsypliny «Lohika»). V A. M. Kolot, O. I. Oleksiuk, & T. V. Hut (Red.). *Vid vykladannia dystsyplin – do osvoiennia nauk: transformatsiia zmistu, tekhnologii osvithoi diialnosti ta rozvytok pedahohichnoi maisternosti: Zbirnyk materialiv naukovo-metodychnoi konferentsii*, Kyiv, 386–387. [in Ukrainian]
24. **Lokshyna, O. I.** (2019). *Yevropeiska referentna ramka kliuchovykh kompetentnosti dlia navchannia protiagom usoho zhyttia. Problemy formuvannia dzherel ekonomichnoi bezpeky derzhavy*, (3), 21–30. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2019-3-21-30>
25. Vieira, H. (2016). *Behavioural economics challenges traditional view of “homo economicus”*. LSE Business Review. <https://blogs.lse.ac.uk/businessreview/2016/05/24/behavioural-economics-challenges-traditional-view-of-homo-economicus/>
26. Jabbar, H. (2011). *The Behavioral Economics of Education: New Directions for Research*. Educational Researcher, 40(9), 446-453. <https://doi.org/10.3102/0013189X11426351>
27. Alkan, H. I. (2020). *A Challenge to Homo Economicus: Behavioral Economics*. In *Examining the Relationship Between Economics and Philosophy* (pp. 241-260). IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-1037-7.ch009>

DOI 10.33111/vz_kneu.39.25.02.24.166.172
УДК 657.479.5

Ходзицька Валентина Василівна
кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри бухгалтерського обліку та консалтингу
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
м.Київ, Україна
khodzytska.valentyna@kneu.edu.ua
ORCID:0000-0003-2734-763X

СТРАТЕГІЯ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ: ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТНОСПРОМОЖНОСТІ КОРПОРАЦІЙ УКРАЇНИ

Khodzytska Valentyna
Ph.D.in Economics, Associate Professor,
Associate professor of Department of accounting and consulting,
Kyiv National University of Economics named after Vadym Hetman
Kyiv, Ukraine
khodzytska.valentyna@kneu.edu.ua
ORCID:0000-0003-2734-763X

RESILIENCE STRATEGY: ENHANCING THE COMPETITIVENESS OF UKRAINIAN CORPORATIONS

Анотація. Сучасний світ потерпає від соціального дисбалансу та фінансових криз, вплив яких на сьогодні стає більш суттєвим. Тому сталий розвиток і ESG-звітність уже стали невід'ємною частиною управління українськими корпораціями, а уряд України постійно оновлює вимоги до резильєнтної звітності. Підприємства України, які